

Järjellä ja tunteella aviovuoteeseen

Suomalaisen avioliiton ja yhteiselämän historiaa

Suomen eduskunta hyväksyi joulukuussa 2014 lakimuutoksen, joka mahdollistaa samaa sukupuolta olevien parien avioliiton. Avioliittolainsäädännöstä keskustellaan kuitenkin edelleen kiivaasti. Monet keskustelijat pohjustavat väitteitään historialla ja kristillisellä perinteellä, mutta harva tietää, että kirkollinen vihkiminen määrättiin Suomessa pakolliseksi vasta vuonna 1734.

Toki papin aamen oli ollut pitkään vakiintunut käytäntö, mutta vanhempi, keskiajalta peräisin ollut lainsäädäntö oli pitänyt kirkollista vihkimistä maallisin menoin solmitun avioliiton siunaamisena, ei liiton juridisenä alkuna. Itse asiassa jo kihlaus oli hyvin sitova sopimus, joka panttiin täytäntöön avioliittona siten, että naittaja – yleensä morsiamen isä – antoi häätjuhlan yhteydessä morsiamen käden sulhasen käteen ja johdatti parin aviovuoteeseen. Kirkollista vihkimistä avioliiton juridiseen vahvistamiseen ei tarvittu.

Vuodesta 1734 eteenpäin suomalaisten naimisiinmenoa sääteli uusi Ruotsin valtakunnan laki, joka viimein poisti käytöstä keskiajalla laaditut maan- ja kaupunginlait. Samassa laissa avioliiton pakolliseksi sinetiksi määrättiin ensimmäistä kertaa kirkollinen vihkiminen kuulutuksineen.¹ Uutta oli myös lakiin kirjattu puolisoiden oma suostumus laillisen liiton ehtona: ”Ei pidä ketään vaatia aviokäskyyn, vaan pitää niin hyvin vaimon kuin miehenkin vapaamielinen tahto ja suostumus naimiseen kiinnittää”. Tätä ennen avioliitto oli ollut sulhasen ja morsiamen sukujen käsissä ollut naittamistoimi.

Vaikka morsiamen ja sulhasen mieltymyksillä oli merkitystä parinvalinnassa, vanhempien mielipiteellä oli edelleen suuri paino. Laki vaati vihittävien omaa suostumusta liitolle, mutta pelkkien tunteiden varaan avio-
liittoa ei vielä kukaan rakennettu. Etenkin maaomaisuus oli vielä pitkään poliittisen ja taloudellisen vallan lähde, eikä se sopinut romanttisen rakkauden pelinappulaksi. Niin aateliskartanoissa kuin talonpoikaistuvissakin pidettiin edelleen syntyperää ja turvattua toimeentuloa hyvän yhteiselämän parhaina rakennuspuina. Jos perinnöksi jätettävää maata ei ollut pelissä mukana, oli morsiuspari vapaampi toimimaan mieltymystensä mukaan.²

Pelkkä rakkaus avioliiton perustana ei vakuuttanut edes naisia. Esimerkiksi 1700-luvun Ruotsissa elänyt kirjailija Hedvig Charlotta Nordenflycht pelkäsi rakastuneiden naisten joutuvan vain huijatuiksi, jos he solmivat

avioliiton pelkkien tunteiden ohjailemina. Vaarana oli, että papin aamenen jälkeen ”teatteri vaihtuu, jumalattaresta tulee orjatar ja orjasta monarkki”.³

Elämänkumppani haettiin vielä 1700-luvulla ylipäättään omasta piiristä: kauppiaat naivat kauppiaiden leskiä ja tyttäriä, papit pappisperheiden jälkeläisiä, piispoiksi kurkottavat piispojen tyttäriä, talonpojat talollisperheistä, rengit piikoja ja aateliset omasta säädystään. Esimerkiksi papinviran saamisen ehtona saattoi olla naimakauppa viran edellisen haltijan lesken kanssa. Ruus-
tinnoille järjestely toimi eräänlaisena leskeneläkkeenä, joka turvasi naisen ja hänen lastensa toimeentulon. Papithan eivät omistaneet virkojaan tai pappiloitaan, ja kun he luterilaisella ajalla saivat mennä naimisiin, heidän leskiensä kohtalo muodostui ongelmaksi. Kauppiaan leski saattoi periä kauppahuoneen, käsityöläismestarin leski verstaan ja talonpojan leski maatilan, mutta papin leskelle ei jäänyt mitään.⁴

Aviosopimus oli yleensä elinikäinen ja se sisälsi kunnioitukseen ja tottelevaisuuteen liittyviä velvollisuuksia. Luterilaisen kirkon huoneentaulu ja lakikirjan naimakaari antoivat miehelle oikeuden päättää monista asioista vaimonsa puolesta. Lain mukaan avioliitto voitiin myös purkaa, mutta ainoastaan huoruuden perusteella, tai jos puoliso oli ”omavaltaisesti” kadonnut jäljettömiin. Asumuserokin tunnettiin ja myös se vaati puolisoiden epäsovun puintia sekä maallisissa tuomioistuimissa että kirkollisissa elimissä. Kihlauksesta oli niin ikään haettava virallista kihlaeroa, jos pariskunta tuli katumapäälle ennen häitä.⁵

Tunteitakin pelissä mukana

Avioliittolaista ja muista juridisista määräyksistä huolimatta miesten ja naisten väliset suhteet saattoivat kuitenkin olla myös tunteikkaita ja vailla arvojärjestyksiä. Vaikka avioliitto oli edelleen perheiden ja sukujen välisten sopimusten varassa, ei naittamistoimi näytä sulkeneen pois rakkautta, fyysisistä illoista tai läheisyyttä. Mo-

”Vasta 1800-luvun kuluessa porvarillisesta ydinperheestä tuli yleisesti hyväksytty yhteiselämän normi.”

nessä avioliittojen oletetaan olleen tunneköyhiä, koska vanha Ruotsin laki ei sallinut aviopuolisoiden päättää yksin avioitumisestaan. Avioliitto oli kuitenkin paljon muuta kuin mitä lakikirjojen normit antavat ymmärtää – sekä hyvässä että pahassa. Hellyys, suukottelu ja halaukset kuuluivat avioliittoon ja kertoivat puolisoiden välisestä rakkautentunteesta. Yksityiskirjeet puolestaan todistavat toveruudesta. Etenkin aatelisperheissä aviopuolisoiden kirjeenvaihtosuhde oli usein hyvin avoin ja tasapuolinen. Vaimo ei kirjoittanut miehelleen kuin ylemmälleen vaan kuin kumppanille ja ystävälle.⁶

Myös sukupuolielämän aloittaminen ennen vihkimistä oli ikivanha perinne, joka säilyi etenkin niin sanotun tilattoman väestön keskuudessa katkeamattomana tapana keskiajalta aina 1800-luvulle asti. Historiantutkija Tiina Miettistä lainaten ennen avioliiton alkua siitetyt lapset olivat osa avioliittoon tähtävästä seurustelusta, ”ajan normaali käytäntö”. Näin oli etenkin läntisessä Suomessa, jossa naiset piikoivat vuosikaudet ennen vihille menoa. Kun avioliitto solmittiin vasta lähempänä kolmeakymmentä ikävuotta, ei impeys ollut kansannaisille varteenotettava vaihtoehto. Itäisemmässä Suomessa mentiin naimisiin nuorempina ja sukupuolielämän alku sijoittui luontevammin aviovuoteeseen.⁷

Ennen 1800-lukua suomalainen morsian ei myöskään korostanut koskemattomuuttaan valkoisella hääpuvulla. Vihille ei menty hunnutettuna, kädessä ei kannettu morsiuskimppua eikä vaimo ottanut miehensä sukunimeä. Miehen nimen otto tuli pakolliseksi vasta vuonna 1930, hunnut yleistyivät 1800-luvun jälkipuolella ja kalliit, tuoreista kukista solmitut morsiuskimput 1920-luvulla. Valkoisen häämuodin loi Englannin kuningatar Viktoria, joka pukeutui omissa vihkiäisissään valkoiseen satiiniin ja pitsihuntuun. Häntä ennen eurooppalaiset morsiamet suosivat oman aikansa muotivärejä, barokkimaisen uhkeaa punaista, sinistä, keltaista tai mustaa, tai rokokooajan keveän kukikkaita kankaita.⁸

Romanttinen rakkaus ihanteeksi

Vasta 1800-luvun kuluessa porvarillisesta ydinperheestä tuli yleisesti hyväksytty yhteiselämän normi. Vaikka lait eivät muuttuneet, uutena ihanteena oli, että avioliitto perustuisi puolisoiden keskinäiseen rakkauteen eikä enää perheiden tai sukujen väliseen sopimukseen. Rakkaus ja kiihkeät tunteet eivät sinänsä olleet ihmissuhteissa mikään uutuuus, mutta uutta oli, että puoliso valittiin tunteiden ohjauksessa.

Ajatus tunteista avioliiton perustana oli alkanut voittaa alaa 1800-luvun alkupuolen Euroopassa. Uudenlaisessa rakkausavioliitossa ei tullut enää kysymykseen sukujen hyöty tai säätyrajojen noudattaminen. Ilmiön juuret ovat valistusfilosofien porvarillisessa perhekritiikissä ja valistusajan kirjamarkkinat vallanneissa rakkausromaneissa. Suomen älymystöpiireihin valistusajan porvarillinen perhekritiikki saapui 1700-luvun lopulla Turun akatemian piirissä vaikuttaneiden Henrik Gabriel Porthanin, Jakob Tengströmin ja Frans Mikael Franzénin välityksellä. He kaikki arvostelivat sopimusavioliittoja ja säätyläisnaisten perhearvot unohtavaa salonkikasvatusta. He paheksuivat avioliittojen säätyrajoja ja sukujen pyrkimyksiä ja kohottivat uudeksi ihanteeksi rakkausavioliiton. He esittivät valistuksen hengessä, että onnellisen perhe-elämän perustaksi sopi vain rakkaus.⁹

Rakkausromaanit kuluivat molempien sukupuolten ja kaiken ikäisten käsissä. Lukijat saattoivat huokailla ja jopa kyynelehtiä niiden kuvaamien tunnetilojen äärellä. Tavallaan romaaneista muodostui todellisessakin elämässä uusien tunteiden ja kokemustapojen käsikirjoja.¹⁰ Romanttista rakkautta suorastaan palvottiin, ja sitä pidettiin tärkeimpänä ja tavoitelluimpana elämäntalona.¹¹ Jean-Jacques Rousseau ja Johann Wolfgang von Goethen romaaneissa vain rakkaus oli yhteiselämän hyväksyttävä perusta ja edellytys. Perinteisesti perheiden ja sukujen toisilleen sopiviksi katsomat mies ja nainen oli naitettu keskenään. Nyt Rousseaun romaanissa *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761) ja Goethen teoksessa *Die Leiden des jungen Werthers* (1774; suom. *Nuoren Wer-*

therin kärsimykset, 1904/1992) nuoret haaveilivat rakkauteen perustuvasta liitosta.¹²

Tunteisiin perustuvilla avioliittomarkkinoilla nuorten oli tuotava entistä paremmin esiin parhaita puoliaan ja kyettävä sitä kautta itse herättämään kiinnostus ja rakkaus vastakkaisessa sukupuoleessa. Aiemmin sulhasen oli vakuutettava morsiamen isä, mutta nyt hänen oli saatava ennen kaikkea tavoittelemansa nainen puolelleen. Naisille romanttisen rakkauden vaatimus merkitsi lisääntyviä ulkonäköön, käytökseen ja vaatetukseen liittyviä paineita.¹³

Romanttisten tunteiden vuosisata kuitenkin hävitti heikumallisen rakkauden aviovuoteesta. Vielä 1700-luvulla kiihkeää avioelämää pidettiin terveen ja hedelmällisen liiton edellytyksenä. Myös naisen nautintoa oli pidetty hedelmöittymisen kannalta välttämättömänä, sillä yleisesti ajateltiin lapsen saavan alkunsa miehen sperman sekoittuessa kiihottuneen naisen nesteisiin. Negatiivinen kaiku ”aviollisiin velvollisuuksiin” tarttui vasta 1800-luvun viktoriaanisessa Euroopassa, jossa hyveellinen nainen kehittyi olennoksi, joka oli vailla seksuaalista halua.¹⁴

Lääketieteen paljastaessa runsaasti uutta tietoa naisen anatomiasta ajatus naisesta passiivisena seksuaaliohjektina lujittui. Tutkijat totesivat, että naisen munasolu irtosi ja hedelmöityi naisen omasta tahdosta tai sukupuolisesta halusta riippumatta. Toisin kuin aiemmin oli luultu, nainen ei voinutkaan omilla toimillaan vaikuttaa hedelmöittymiseensä. Tämän takia vanha ajatus koston kiimaisesta naisesta katosi ja tilalle tuli naisihanne, jonka sukupuolisen halun täytyi olla heikko tai suorastaan olematon. Passiivisen naisen vastinparin muodosti seksuaalisesti aktiivinen mies, joka omalla tahdollaan sääтели hedelmällisyytään.¹⁵

Modernia rakkautta

1800-luvulla alkanut kehitys sai lopullisen sinetinsä vuonna 1930 käyttöön otetussa uudessa avioliittolaissa, jossa puoliset saivat juridisesti tasa-arvoisen aseman ja avioliitosta tuli heidän välisensä yksityisasiä. Avioliiton ideologiseksi perustaksi hyväksyttiin vain rakkaus, ja aviomiehen edusmiehyys ja näyttäjän valta jäivät historiaan.

Tiukka sukupuolimoraali, jota kirkollinen valta oli vaalinut vuosisatojen ajan, sai ensimmäistä kertaa kansan syvien rivien tuen. Itsenäisessä Suomessa kaikki yhteiskuntaluokat työvästöstä myöten olettivat rakkauden johtavan avioliittoon, jonka piiriin myös sukupuolielämä kuului. Yhteiselämän alun normiksi tuli nyt kaikissa oloissa vihkiminen.¹⁶

Uudessa perhekeskeisessä yhteiskunnassa äidin roolista muodostui ensi kertaa naimisissa olevan naisen tärkein tehtävä. Lapsensa itse hoitavasta kotiäidistä tuli ihanne kaikissa yhteiskuntaluokissa.¹⁷ Aiemmin naisilla ei ollut taloudellisia tai muitakaan mahdollisuuksia keskittyä pelkään lastenhoitoon, sillä vaimon ja emännän velvollisuudet nähtiin 1800-luvun

alkupuolelle saakka äitiyttä tärkeämpinä velvollisuuksina.

Äitiydestä tuli Suomessa erityisen vahva osa naisuutta vasta maan itsenäistyttyä. Lasten synnyttämisestä tuli naisen kutsumus, varsinkin kun modernin perheen lapsiluku oli alkanut laskea. Kun äitiysneuvolat perustettiin 1926, lasten saamisesta tuli entistä vahvemmin yhteiskunnallinen kysymys. Valtiollinen äitiyssuojelu toki palveli naisia monin tavoin, mutta korosti samalla naisruumiin merkitystä kansankunnan hyväksi tehtävässä työssä.¹⁸

Tunteisiin, rakkauteen ja sukupuolielämään liittyvää erilaisuutta ja poikkeavuutta ryhdyttiin myös kontrolloimaan eri tavalla kuin ennen. Lääketieteen, psykiatrian ja psykologian kehittyessä uskottiin, että tiede kykenee määrittelemään sen, mikä on ihmisajalle normaalia ja mikä epätyypillistä ja epämuodostunutta. Normaaliuden selvittämisen vaatimus siirtyi tieteen maailmasta yhteiskunnalliseen keskusteluun ja viranomaiskäytäntöihin armeijoissa, kouluissa ja terveydenhoidossa.¹⁹

Kärjistetyimmillään erilaisuudesta tuli luvatonta ja se kriminalisoitiin, myös rakkaudessa. Esimerkiksi pelko homoseksuaalisuutta kohtaan kasvoi monissa Euroopan maissa samalla kun ”normaalien ihmisten” ominaisuuksia ryhdyttiin yhä tarkemmin määrittelemään. Ruotsissa samaa sukupuolta olevien seksisuhteet kriminalisoitiin 1864 ja Suomessa 1894. Lääketieteessä homous leimattiin sairaudeksi tai kehityshäiriöksi. Aina 1800-luvulle asti oli ajateltu, että homoseksuaaliset teot olivat ”sodomiittisia syntejä”, joihin kuka tahansa saattoi langeta. Vasta 1800-luvun jälkipuolella lääketiede alkoi nähdä homoseksuaalisuuden biologisena, rakenteellisena ominaisuutena. Samalla homoseksuaalisuuteen liitettiin synnynnäisen degeneraatioilmiön tai suoranaisen sairauden leima.²⁰

Sukunimilaissa palattiin vanhaan historialliseen käytäntöön, kun kumpikin puoliso sai vuodesta 1986 lähtien pitää halutessaan oman sukunimensä. Samaa sukupuolta olevien parisuhteen rekisteröiminen viralliseksi liitoksi tuli mahdolliseksi maaliskuussa 2002. Suhteensa virallistaneet ovat kuitenkin useimmiten melko nuorta väkeä. Homoseksuaalisuus on ollut maassamme rikollista vuoteen 1971 ja määriteltiin tautiluokituksessa sairaudeksi aina vuoteen 1981. Näinä vuosikymmeninä nuoruuttaan eläneet homoseksuaalit pitävät nähtävästi yhä tunteensa piilossa, sillä he ovat tilastollisesti aliedustettuja parisuhteensa rekisteröineiden joukossa. Seksuaalinen suuntautuminen rajoittaa myös perheenmuodostusta. Niin sanottujen sateenkaariperheiden lapsiluku on muita perheitä alhaisempi. Etenkin homomiehen isyys näytetty yhä ongelmallisena ja hankalana.²¹

Lopuksi

Suomessa on lähes tuhannen vuoden ajan vedetty köyttä rakkaudesta, seksuaalisuudesta, avioliitosta ja vihkimisestä. Osapuolina tässä keskustelussa ovat olleet valtiovallalta, kirkko ja kansa vanhoine tapoineen. Itsenäisessä

Suomessa vahvan jalansijan sai porvarillinen avioliittointituutio. Nykyään suomalaisten avioliittojen perustaksi hyväksytään vain rakkaus eikä vanhempien puuttumista nuoren parin asioihin juuri suvaita. Joissain maissa tavanomaiset järjestetyt liitot koetaan tunneköyhäksi ja sopimattomaksi kaupankäynniksi, vaikka historiallisesti meidänkin liittomme ovat olleet sukujen ja morsiamen naittajan käsissä.

Yksi asia ei ole kuitenkaan muuttunut: avioliitto on edelleen tärkeä juridinen sopimus, joka antaa aviopuolisoille oikeudellisia etuja, joita avopareilla tai rekisteröidyssä parisuhteessa elävillä ei tällä hetkellä ole. Jos haluamme puhua tasa-arvoisesta yhteiskunnasta, ainakin

siviiliviranomaisen vahvistama avioliitto on tuotava kaikkien ulottuville. Tämä onkin nähtävästi toteutuksessa muutaman vuoden kuluttua.

Lisäksi nykyinen avioliittolakimme vaatii, että suomalainen avioliitto on solmittava nimenomaan vihkimällä. Uskonnolliseen seremoniaan viittaavaa vihkimistä ei silti ole ennenkään tarvittu maassamme laillisen avioliiton sinetiksi. Kun avioliittolakiamme ollaan uudistamassa, voisimme yhtä hyvin luopua kokonaan vihkimisestä avioliiton juridisena merkinä ja säätää siviiliviranomaisen vahvistaman liiton ainoaksi avioliittomuodoksi kaikille pareille. Uskonnollisen siunaamisen saisi kukin hankkia liitolleen halunsa mukaan.

Viitteet

- 1 Knuutila 1990, 594–595.
- 2 Miettinen 2012, 205.
- 3 Liliequist 2007, 175.
- 4 Widén 1988, 37.
- 5 Pylkkänen 1992, 90–91.
- 6 Löwendahl 2007, 140–141.
- 7 Miettinen 2012, 156, 265.
- 8 Pylkkänen 1982, 359–366.
- 9 Helén 1997, 138–139; Häggman 1994, 296–300.
- 10 Bjurman 1998, 43–45.
- 11 Elomaa 1997, 17.
- 12 Darnton 1984, 242; Helén 1997, 138; Häggman 1994, 153.
- 13 Bjurman 1998, 42–46, 84–93.
- 14 Vainio-Korhonen 2012, 58.
- 15 Helén 1997, 90; Räisänen 1995, 136–137, 141–142.
- 16 Häggman 1994, 15; Markkola 1994, 229–231; Räisänen 1995, 38.
- 17 Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, 54.
- 18 Männistö 2003, 132–137; Hytönen 2012, 29–37.
- 19 Helén 1997, 81–88.
- 20 Stälström 1997, 56–64.
- 21 Moring 2013; Pohjanpää 2013.

Kirjallisuus

- Bjurman, Eva Lis, *Catrinens intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven*. Symposium, Lund 1998.
- Darnton, Robert, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. Viking, New York 1984.
- Helén, Ilpo, *Aidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja isesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus, Helsinki 1997.

- Elomaa, Hanna, *Porvarillista rakkautta. Oskar ja Mili Hultmanin tarina (1886–1894)*. Otava, Helsinki 1997.
- Hytönen, Kirsi-Maria, *Suomalaisen sotilaan vaimo. Naisroolin rakentuminen avioparin jatkosodan aikaisessa kirjeenvaihdossa*. Teoksessa *Häkäpöntöstä nurkkatansseihin. Arjen ilmiötä sota-aikana*. Toim. Jarkko Keskinen, Suviaanna Seppälä & Kari Teräs. Suomen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto, Turku 2012.
- Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- Knuutila, Jyrki, *Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629*. Suomen Kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1990.
- Liliequist, Jonas, *Kärlek, kön och sexualitet*. Teoksessa *Signums svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*. Signum, Stockholm 2007.
- Löwendahl, Marie, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevkrievning under svenskt 1700-tal*. Makadam, Stockholm 2007.
- Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty. Tampere-laiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- Melby, Kari, Pylkkänen, Anu, Rosenbeck, Bente & Carlsson Wetterberg, Christina, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*. Makadam, Stockholm 2006.
- Miettinen, Tiina, *Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Tampereen yliopisto, Tampere 2012.

- Moring, Anna, *Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki 2013. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8852-0>. Viitattu 16.9.2014.
- Männistö, Tiina, *Haluatko todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmes-tyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Historian laitoksen julkaisuja 63. Turun yliopisto, Turku 2003.
- Pohjanpää, Kirsi, *Sateenkaariperheet tuovat väriä tilastoihin*. Tilastokeskus. 23.9.2013. www.stat.fi/artikkelit/2013/art_2013-09-23_001.html. Viitattu 16.9.2014.
- Pylkkänen, Anu, *Avioliiton historiaa – Sukujen sopimuksesta kahden kauppaan*. Teoksessa *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Toim. Pia Letto-Vanamo. 2. p. Gaudeamus, Helsinki 1992.
- Pylkkänen, Riitta, *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. SMYA 84. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1982.
- Räisänen, Arja-Liisa, *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodos- tumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistussoppaissa 1865–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- Stälström, Olli, *Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu*. Gaudeamus, Helsinki 1997.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelinaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS, Helsinki 2012.
- Widén, Solveig, *Änkeomsorg i ständsamhället. Försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807*. Åbo Akademi, Åbo 1988.